
SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

- Z OBSAHU: R. STOLIČNÁ: Alimentárne tabu v svetových náboženských systémoch
M. MENCEJ: Predstavy o živote po smrti u starých Slovanov
D. BELKO: Magické predstavy, opatrenia a praktiky v humánnej etnomedicíne
H. HLÔŠKOVÁ: Kategória minulosti v rozprávačskej stratégii
D. LUTHER: Research in towns and the formation of urban ethnology in Slovakia

Na obálke:

1. strana: Čarodejnice pri magických úkonoch na drevoryte zo 16. storočia. Z publikácie Slovensko II. Lud. Obzor, Bratislava 1975.

K článku D. Belka: Magické predstavy, opatrenia a praktiky v humánnej etnomedicíne

Preklady Martin Styan

Dear Reader,

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) is a quarterly with a long tradition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Slovakia. This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions, etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, book reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk, Slovenský národopis deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of *Slovenský národopis* you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

Distributed by:

Slovak Academic Press, Ltd.,
P. O. Box 57, Nám. Slobody 6
810 05 Bratislava
Slovakia

Electronic version accessible via Internet
URL://www.savba.sk/logos/journals/ap/ap.html

HLAVNÝ REDAKTOR

Milan Leščák

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Zora Vanovičová

REDAKČNÁ RADA

Stanislav Brouček, Lubica Droppová, Božena Filová, Milan Kiripolský, Soňa Kovačevičová, Eva Krekovičová, Jan Krist, Martin Mešša, Ján Mjartan, Magdaléna Paríková, Ján Podolák, Zora Rusnáková, Peter Salner, Miroslav Válka

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

ZDRAVICA BOŽENE FILOVEJ 275

ŠTÚDIE

- Stoličná, Rastislava: Alimentárne tabu v svetových náboženských systémoch 277**
Mencej, Mirjam: Predstavy o živote po smrti u starých Slovanov 286
Belko, Dušan: Magické predstavy, opatrenia a praktiky v humánnej etnomedicíne 302
Hlôšková, Hana: Kategória minulosti v rozprávačskej stratégii 319
Luther, Daniel: Research in towns and the formation of urban ethnology in Slovakia (Výskumy mesta a formovanie urbánnej etnológie na Slovensku) ... 334

DISKUSIA

Buchta, Stanislav: Transformačné peripetie slovenského poľnohospodárstva a zmeny vidieckej spoločnosti 345

MATERIÁLY

Paulovičová, Mária: Príspevok k problematike hranice a hraničného pásma v susedských vzťahoch. 351

ROZHLADY-SPRÁVY-GLOSÝ

- Za PhDr. Jarmilou Paličkovou, CSc. (Juraj Zajonc) 357**
K životnému jubileu pani Eleny Prandovej (Ema Drábiková) 360
Mikuláš Mušinka šesťdesiatnik (Viera Gašparíková) 361
IV. Kongres EASA (Juraj Podoba) 365
11. International Ethnological Food Research Conference (Rastislava Stoličná) 369
Obrazový a zvukový záznam vo vývine etnografie (Olga Danglová) 371
Ludové umenie – regres a regenerácia (Olga Danglová) 374
Odborne i populárne o paličkovanvej čipke (Juraj Zajonc) 378
Medzinárodné frazeologické sympóziu EUROPHRAS '95 (Susanne Hosc) 379
Etnologický film v Göttingene (René Lužica) 382
Etnografická výstava roka v SNM-EM (Marta Pastieriková) 384
RECENZIE-ANOTÁCIE

CONTENTS

CONGRATULATION TO BOŽENA FILOVÁ 275

STUDIES

- Stoličná, Rastislava: The alimentary tabu in the world religions 277**
Mencej, Mirjam: The life after death by ancient Slavs 286
Belko, Dušan: Magic ideas, measures and practices in the human ethnomedicine 302
Hlôšková, Hana: The category of the past in story telling strategies 319
Luther, Daniel: Research in towns and the formation of urban ethnology in Slovakia 334

DISCUSSION

Buchta, Stanislav: Transformation problems of Slovak agriculture and changes of rural society 345

MATERIALS

Paulovičová, Mária: Contribution to the problem of borderlines, boundaries and their reflection in neighbourly relations 351

HORIZONS-NEWS-GLOSSARY

- An obituary for PhDr. Jarmila Paličková, CSc. (Juraj Zajonc) 357**
The anniversary of Elena Prandová (Ema Drábiková) 360
Mikuláš Mušinka is sixty (Viera Gašparíková) 361
IV. Congress of EASA (Juraj Podoba) 365
11th International Ethnological Food Research Conference (Rastislava Stoličná) 369
Visual and sound records in the development of ethnography (Olga Danglová) 371
Folk art – regress and regeneration (Olga Danglová) 374
About folk bobbin lace – scholarly and popular marmar (Juraj Zajonc) 378
International Phraseological Conference EUROPHRAS '95 (Susanne Hosc) 379
Ethnological film in Göttingen (René Lužica) 382
Ethnographic exhibition of the year in Slovak National Museum - Ethnographic museum in Martin (Marta Pastieriková) 384
BOOKREVIEWS-ANNOTATIONS

ALIMENTÁRNE TABU VO SVETOVÝCH NÁBOŽENSKÝCH SYSTÉMOCH

RASTISLAVA STOLIČNÁ

PhDr. Rastislava Stoličná, CSc., Ústav etnológie SAV, Jakubovo námestie 12, 813 64 Bratislava, Slovakia

All the important religious systems, which are professed by 60% of the world's population, significantly influence the character and forms of diet. The norms and patterns of eating are dictated to millions of people through religious prescriptions and taboos. These dietary prescriptions are normative for the followers of the religion. By maintaining these rules they distinguish themselves from communities which profess other religions. Orthodoxy in religious practices also determines the degree of closedness of these communities. People who gradually abandon their religious dietary rules are also usually more rapidly acculturated.

Slovo „tabu“ pochádza z jazyka a kultúrneho kontextu Polynézanov. Po prvýkrát ho definoval James Cook vo svojej správe z ostrova Tonga, v roku 1777. Tabu je predmet, miesto, činnosť alebo osoba, korej sa dotýka určitý zákaz, ktorý ak je porušený, vedie automaticky k trestu, stanovenému mágiou alebo náboženstvom. S tabu sa v ľudských spoločnostiach stretáme všade tam, kde je niečo pre jedinca nebezpečné: choroba, smrť, pohreb, tehotenstvo, iniciácia a pod. Tabu býva väčšinou spájané s totemom, čo vyplýva zo skutočnosti, že pre jedincov alebo skupiny, ktoré sa stotožňujú s určitým totemickým predmetom (zvieratom, rastlinou a pod.), je tento predmet alebo jeho časť obvykle na bežné použitie zakázaná. Väčšinou sú tieto predmety súčasťou alimentárnych zákazov. Prostredníctvom etnológie sa termín „tabu“ dostal do vied o náboženstve a do sociológie, kde sa používa viac zovšeobecnene, na vyjadrenie prohibície vo všetkých podobách. Z vedeckého jazyka preniklo „tabu“ aj do bežného jazyka vo význame niečoho zakázaného.¹

Aj keď väčšina definícií náboženstva pomocou jeho univerzálnych vlastností zlyhala, obecné sa dá povedať, že väčšina náboženských systémov uznáva nehmotné zložky existencie i akúsi formu príbuznosti medzi ľudskými a nadprirodzenými bytosťami, o ktorých veria, že nejakým spôsobom aktívne pôsobia na ľudské záležitosti. Ľudia sa potom môžu pokúsiť toto pôsobenie ovplyvniť, a to vykonávaním predpísaných obradov, svojím správaním podľa určeného vzoru (napr. dodržiavaním alimentárnych predpisov) alebo sprostredkovaním, pomocou kňaza alebo iného prostredníka. Svetové náboženstvá sú tie, ktoré sa aktívne

snažili získavať nových veriacich a dosiahli celosvetového významu. Kresťanstvo, ktoré vyznáva viac ako jedna miliarda ľudí, sa z tohto hľadiska ukazuje ako najpôsobivejšie, hoci i počet veriacich, hlásiacich sa k budhizmu a k islamu, neustále rastie. Svetové náboženstvá sa delia na dve odlišné skupiny: na východnú spasiteľskú alebo mystickú tradíciu a na západnú tradíciu prorokov. Západná tradícia vychádza zo semitskej rodiny. Patrí do nej judaizmus, kresťanstvo, islam a ich odnože. Táto tradícia zdôrazňuje, že zjavenia Boha ľuďom majú svoj pôvod mimo ľudského ducha. Východná tradícia vychádza z indickej rodiny a patrí k nej napr. hinduizmus, budhizmus a ďalšie menšie náboženstvá. Mystická tradícia zdôrazňuje, že ľudstvo nachádza Boha vo vnútri svojho ducha. Z ďalších významných náboženských systémov Východu treba spomenúť ešte konfucianstvo a taoizmus, ktoré vychádzajú z učenia významných osobností. Na rozdiel od iných náboženstiev neveria v posmrtný život a prísne vzaté, nie sú to náboženstvá, ale skôr filozofické alebo etické systémy.²

Všetky významné náboženské systémy, ktoré vyznáva 60% svetovej populácie, výrazne ovplyvňujú charakter a spôsoby stravovania. Miliómom ľudí sú cez náboženské predpisy a zákazy diktované normy a vzory jedenia. Tieto alimentárne predpisy sú pre vyznavačov náboženstva normatívne. Ich dodržiavaním sa zároveň odlišujú od tých spoločností, ktoré vyznávajú iné náboženstvo. Ortodoxia v náboženských praktikách determinuje aj mieru uzavretosti týchto spoločností. Ľudia, ktorí postupne upúšťajú od náboženských predpisov v strave, sa väčšinou aj rýchlejšie akulturujú.³

VÝCHODNÉ NÁBOŽENSTVÁ

Hinduizmus

sa považuje za najstaršie náboženstvo sveta. Slovo „hindu“ je perzského pôvodu a znamená Ind. Hinduizmus je teda náboženstvo národov Indie. Klúčom k pochopeniu tejto viery sú predovšetkým posvätné knihy, z ktorých je najstaršia „Rigvéda“. Hinduizmus, ako ho poznáme dnes, sa vytvoril postupne z niekoľkých prúdov vierovyznaní mnohých kultúr indickeho subkontinentu. Dominantný prúd, ktorý toto náboženstvo stmeluje, sa rozvinul z Rigvédy a neskôr z védskych textov. Indické náboženstvo má teda spoločné črty a jednou z nich je učenie o reinkarnácii- viera, že po smrti prejde duša vždy do iného tela, kým sa v kolobehu znovuzrodení nevyslobodí. Hinduizmus vyžaduje od svojich veriacich trpezlivosť a disciplínu v koncentrácii a meditácii, alebo pri vykonávaní rituálov a úplnú oddanosť v uctievaní veľkého množstva božstiev. Hinduisti veria v najvyššieho boha Brahma, ktorý vládne svetu za pomoci viacerých nižších bohov. Pre ľudové vrstvy je typický tzv. ľudový hinduizmus, ktorý možno rozdeliť na tri prúdy. Každý z nich má vlastný názor na podstatu a vlastný názov pre Najvyššieho boha: „Višnu“, „Šiva“ alebo „Šakti“. Každá rodina vyznáva na základe tradície jeden z týchto prúdov. Hinduizmus je nielen viera, ale spôsob života. Základnou jednotkou spoločnosti je rodina, ktorá patrí do určitej kasty, teda k istej spoločenskej vrstve. Sú štyri základné kasty: kňazi, vznešení, obchodníci a roľníci a manuálne pracujúci. Okrem toho sú aj ľudia, ktorí nepatria do nijakej kasty. Podľa tradície sú kasty celkom uzavreté a počas života sa nedajú nijakým spôsobom zmeniť. Hinduisti uctievali bohov jednotlivo alebo v rodinách, nie kolektívne. Vo väčšine domov je domáca svätyňa so sochou, symbolom boha.⁴

Kastový systém spoločnosti sa reflektoval aj v stravovaní. Bol to zložitý prepracovaný systém, ktorý určoval, kto komu môže podať jedlo a kto s kým môže spoločne jesť. Ortodoxní hinduisti, zvlášť kňazi-brahmáni sú vegetariáni, aby nemuseli ukončiť život zvierat. Mnohí z nich preto nejedia ani vajcia. Striktný zákaz platí všeobecne pre konzumáciu hovä-

dzieho mäsa, pretože krava je v hinduistickej viere považovaná za posvätné zviera. Príslušníci nižších kást môžu však jesť iné druhy mäsa a ryby. K zakázaným druhom potravín patrí aj mäso zo somárov, solené bravčové mäso, cibuľa, cesnak, huby a repa. Toto tabu však dodržujú väčšinou len vyššie kasty ľudí. Osobitné predpisy platia pre hinduistov aj pri jedení počas dňa. Jedlá pripravené napr. z obilnín, strukovín, cukru a soli, ako aj teplé nápoje, káva a čaj sa považujú len za občerstvenie (niečo ako u Angličanov „tea“) a nazývajú sa „tiffin“. Jedia sa ráno na raňajky a poobede, keď sa hlava rodiny vráti z práce. V ďalších termínoch sa podáva jedlo, ktoré musí obsahovať varenú ryžu. Rozdiel medzi „tiffin“ a jedlom je v použitých surovinách, nie v kvantite. Preto „tiffin“ môže byť výdatné viacchodové jedlo: napr. polievka, kuracie mäso na kari, chlieb, šalát, zelenina, strukoviny a sladkosti, ale pretože neobsahuje varenú ryžu, nepovažuje sa za jedlo. Naproti tomu uvarená ryža s rascou vo forme polievky sa za jedlo už považuje. V Indii sú aj pôsty zvláštnym alimentárnym komplexom, ktorý variuje medzi kastou, rodinou, vekom, pohlavím a stupňom ortodoxie. Termíny pôstov a ich počet súvisí s ich frekvenciou. Človek, ktorý sa postí častejšie, nemusí sa postiť tak tvrdo, ako človek, ktorý sa postí len príležitostne. Frekvencia postenia je determinovaná stupňom náboženského postoja a osobného výberu. Niektoré pôsty, ako napr. „amavasi“ – nový mesačný deň a „ekadari“ – 11. deň každého lunárneho mesiaca, sú bežné pre každého hinduistu. Niektorí sa postia každý týždeň jeden deň, väčšinou na počesť niektorého z bohov. Ako pôst sa chápe aj istá pomoc členovi rodiny alebo inému človeku. V pôste sa ľudia snažia nejесť ryžu, ale dovolený je hrach, placky, banány a kokosové orechy. Dodržiavanie pôstov osciluje medzi úplnou abstinenciou od jedla, cez vegetariánstvo až po normálne jedenie, keď sa vynechá ryža. Svoje zásady majú aj pôsty držané na očistu tela človeka. Napr. ryža uvarená vo vode nie je vhodná na takýto pôst, ale ryža uvarená v mlieku z posvätného zvierata – kravy je už vhodnou požívatinou. Aj strava pripravená v hlinených hrncoch sa považuje za viac nečistú, ako strava pripravená v mosadzných nádobách. Alkohol a mäso sú tiež považované za nečisté, a preto sa pri pôstoch väčšinou nekonzumujú. Okrem rodinných sviatkov hinduisti oslavujú počas roka 18 náboženských sviatkov. Všetky sa oslavujú množstvom jedla, ktoré musia mať aj najchudobnejšie kasty. Slávnostné jedlá nie sú veľmi odlišné od bežných, je ich však viac a sú dopĺňané rôznymi sladkosťami a delikatesami. Niektoré jedlá, napr. kokosový orech, betelový orech, kurkuma a určité druhy ovocia majú špeciálnu významnú rolu pri určitých sviatkoch. Iné jedlá sa zasa jedia, lebo sa verí v ich magickú moc. Napr. ryža symbolizuje plodnosť a úrodnosť, banány plodnosť, kokosový orech a betel pohostinnosť a mango posvätnosť. Najdôležitejšou potravinou je však soľ, ktorá sa pridáva do každého sviatočného jedla ako symbol dobrého a šťastného života.⁵

Budhizmus

sa vyvinul z hinduizmu ako výsledok učenia Siddhártha Guatama v 6. storočí pred n.l. Jeho životné osudy a učenie sú známe z náboženských kníh, ktoré boli napísané 400 rokov po jeho smrti. Ako hinduisti, aj budhisti veria v reinkarnáciu. Ich ideálom je dosiahnutie budhistickej blaženosti – „nirvány“. Nirvána pritom nie je zánik tela ani duše, ani prázdnota, a napriek tomu je nehmotná a večná. V budhizme jestvujú dva základné smery, nazývané „Malý voz“ a „Veľký voz“, pretože toto učenie sa poníma ako voz, plť alebo loď, ktorá ľudí preváža cez oceán utrpenia až na druhú stranu k spásе a blaženosti. Veriaci mnísi a laici sa zvyčajne usilujú v živote vyhnúť piatim veciam: spôsobiť bolesť živým tvorom, vziať si to, čo nedostanú, sexuálnej nemorálnosti, klamstvu a užívaniu drog a alkoholu, pretože zastierajú myseľ. Z tohto dôvodu najmä mnísi a lámovia – predstavení kláštorov nejedia mäso

a nepijú alkohol. Počas cirkevných sviatkov dodržiavajú mnísi a s nimi často aj laici ešte prísnejšie tabu. Poobede už okrem čaju nič nejedia a v tieto dni netancujú, nespievajú, nezabávajú sa a nezdobia si telo. Mnísi sa okrem toho zdržiavajú prijímať zlato a striebro a používať luxusnú posteľ. Podľa budhistickej normy vykonávali pobožnosti pôvodne iba mnísi, nie laickí veriaci. Hovorí sa, že ak laik dosiahne nirvánu – blaženosť, je to preto, že bol v predošlom živote mníchom. Mnícha možno poznať podľa žltého alebo šafránového habitu, podľa vyholenej hlavy a oholenej brady. Jeho jediný majetok je habit, žobrácka miska, britva, ihla a sitko. Jedlo si žobru a sú úplne závislí od milodarov ostatných budhistov. Mnišským životom sa nemusí žiť navždy, môže sa kedykoľvek prerušiť. V niektorých krajinách však strávia všetci chlapci v kláštore určitý čas, pretože je to súčasť ich náboženskej výchovy.⁶

ZÁPADNÉ NÁBOŽENSTVÁ

Judaizmus

je náboženstvom Židov, ktorých viera pramení v knihe Tóra – Zákon, ktorú dostali od Boha. Dodržiavať Zákon znamená urýchliť ustanovenie kráľovstva Božieho na zemi, ktoré sa zjaví v osobe Mesiáša – pomazaného, pochádzajúceho od Dávida, najväčšieho izraelského kráľa a ohlási nadchádzajúce kráľovstvo. Náboženstvo hralo v živote židovského národa rozhodujúcu úlohu, pretože bolo základom aj jeho národnej identity. Zároveň stanovovalo tiež predpisy, ktoré sa dotýkali nielen viery, ale i spôsobu života ľudí. Zo všetkých náboženstiev mal práve judaizmus najprepracovanejšie alimentárne zákazy a príkazy.⁷

Židovská kuchyňa sa opiera o tradície staré tisíce rokov. Deviata kapitola Prvej knihy Mojžišovej napr. píše: „Všetko, čo sa hýbe, je živé, bude vám pokrmom, ako i bylinu zelenú, dal som vám to všetko“ a hneď nasleduje aj príkaz, ktorý židovskú kuchyňu tak výrazne modifikuje: „Avšak mäso s dušou jeho, ktorá je krv jeho, nebudete jest.“ Alimentárne predpisy rozdeľujú predovšetkým zvieratá na rituálne čisté a nečisté, teda spôsobilé na konzumáciu, alebo nie. Z cicavcov sa môže jest mäso prežúvavých párnokopytníkov, napr. ovca, koza, krava, srna a jeleň. Tabu je mäso bravčové, konské, zo somára a nesmie sa jest ani králik a zajac. Podobné príkazy platia aj pre konzumáciu vtákov, pričom jest sa môže hus, holub, sliepka a ostatná domáca hydina. Z rýb sa môže jest kapor, pstruh a losos, pretože majú šupiny a plutvy a rozmnožujú sa ikrami. Nesmie sa jest jeseter, úhor a žralok. Zelenina, ovocie a vajcia sú považované za neutrálne – „parve“, teda vždy čisté. Táto ich vlastnosť umožňuje, že sa smú jest s pokrmami mäsitými i mliečnymi. V židovskej kuchyni sa totiž jedlá mliečne a mäsité striktne oddeľujú, nepatria k sebe a na oba druhy jedál je v kuchyni aj osobitný riad a náčinie. Mlieko a mliečne výrobky sa smú konzumovať po mäsitých jedlách až po uplynutí šiestich hodín. V obrátenom poradí stačí, ak sa ústa vypláchnu vodou a zje sa trocha chleba. Náboženské príkazy nedovoľujú požívať krv s odôvodnením, že krv je duša mäsa, a teda je vyhradená jedine Bohu, prameňu všetkého života. Alimentárne tabu sa vzťahuje aj na mäso zvierat, ktoré sú zranené, zdochnuté alebo roztrhané zverou. Zabíjanie zvierat a spracovanie mäsa podlieha nemennému zákonu a môže ho vykonávať len na to oprávnená osoba. Zviera sa zabíja jediným ťahom noža cez hrdlo a priedušnicu. Smrť nastane okamžite, zviera sa netrápi a dokonale vykrváca. Mäso sa potom ešte necháva stáť v soli a až potom je spôsobilé na konzumovanie. Pod prísny dozorom a podľa rituálnych predpisov sa pripravujú aj ďalšie jedlá, napr. nekysnuté placky – „macesy“ alebo víno. Takéto jedlá sa nazývajú „košer“ a sú zvyčajne označené písmenami K, M.K.V, V alebo COR. Veriaci Židia sú povinní jest len takéto jedlá, ktoré dostať kúpiť v špecializovaných obchodoch na celom svete.

Náboženskú symboliku majú aj jedlá pripravované na jednotlivé židovské sviatky. Najznámejším sviatkom je „šabbat“, slávený každý týždeň od piatočného do sobotňajšieho podvečera. Tento deň je ponímaný ako svätý deň Hospodina a spomienka na Stvorenie, preto sa nepracuje a nesmie sa ani variť. Jedlá musia byť pripravené dopredu. Úvod sviatku patrí požehnaniam vína „kiduš“ a požehnaniam chlebu, ktoré robí hlava rodiny. Na stole ležia v obrúsku dva chleby – „challah“, ktoré symbolizujú dvojitú dávku mанны, ktorú izraelským na úteku z egyptského zajatia zoslal Hospodin práve v piatok, aby ju v sobotu nemuseli zbierať a porušovať sviatočný klud. Aj záver „šabbatu“ je symbolický. Otec prednáša nad pohárom vína pozdrav na rozlúčku – „havdala“. Všetci spolustolovníci privoniajú ku koreniu, ktoré sa uchováva v nádobkách – „besomim“, aby si uvedomili rozdiel medzi sviatkom a nadchádzajúcim všedným dňom. Na prelome septembra a októbra slávia Židia Nový rok – „Roš hašana“, kedy sa začína obdobie pôstu, odriekania a pokánia, počas ktorého Boh rozhoduje o osudoch spoločenstva i jednotlivca. Desiaty deň nadchádza Deň zmierenia – „Jom kipur“, najduchovnejší sviatok, spojený s 24 hodinovým úplným pôstom, vrátane pitia vody. Sviatok symbolizuje, že na jeden deň v roku sa môže človek vzdať všetkých lákadiel a rozkoše, čím sa zároveň prehlbuje aj zmysel modlitieb a náboženského vyznania. „Jom kipur“ je jediný židovský sviatok, na ktorý sa vzťahuje Tórou predpísaný dlhší pôst. Zakázaná je aj práca a telesné pôžitky. Najprísnejšie tabu v príprave jedál súvisí so sviatkom „Pesach“ – židovskej Veľkej noci. Počas sviatku nie je dovolené jesť chlieb z kysnutého cesta, pečivo, cestoviny, používať múku a kvasnice. Preto sa ľudia pred sviatkom intenzívne venujú upratovaniu domácnosti, aby v nej neostal ani kúsok z týchto potravín. Podľa náboženských predpisov musí v predvečer sviatku domáci pán pri svetle sviečky preskúmať všetky miestnosti a zistiť, či sa tam nenachádza „chamec“ – zvyšky zakázaných potravín. Do vyčisteného kuchynského nábytku sa potom ukladá pesachový riad, na ktorom sa jedlo podáva len počas tohto sviatku. Všetky potraviny používané počas „Pesachu“ sú zvlášť prísne kontrolované, a to od základných surovín až po finálne výrobky. V centre pozornosti je predovšetkým výroba nekysnutých „macesov“, ktoré nahrádzajú chlieb a z macesovej múky sa pripravujú rozmanité jedlá. Najdôležitejšou udalosťou sviatku „Pesach“ je spoločná rodinná večera „Séder“. Slovo „séder“ značí poriadok, a tak nielen slovný sprievod tohto rituálu, ale aj prestretie stola, rozloženie jednotlivých pokrmov, poradie ich jedenia a ďalšia réžia večere má svoj ustálený rituál. Séderová večera sa koná v slávnostnej atmosfére, pri bohatom osvetlení. Každý účastník večere má pred sebou pohár vína, ktorý musí počas nej štyrikrát vypíť. Na špeciálnych séderových misách alebo stojanoch musia byť na stole zastúpené jedlá, ktoré majú vo svojej symbolike tisícročnú tradíciu: tri kusy nekysnutých placiek – „macesov“, kosť s kúskom mäsa „zeroa“, natvrdo uvarené vajíčko, chren alebo redkovky – „maror“, zelené rastliny – „karpas“ a „charoset“ – zmes orieškov, mandlí, škorice, jablk a vína. Okrem toho tiež pohár vody s octom, do ktorého sa namáča zeleň. Svoje charakteristické jedlá s náboženskou symbolikou majú aj ďalšie židovské sviatky: „Sukkot“, „Chanuka“, „Purim“, „Šavuot“ a „Tiša b'v“.⁸

Kresťanstvo

odvodzuje svoje meno od Ježiša Krista, syna zbožného židovského páru Márie a Jozefa. Vo veku tridsať rokov ho v rieke Jordán pokrstil prorok nazývaný Ján Krstiteľ. Po krste Ježiš zhromaždil okolo seba dvanásť učeníkov – apoštolov a vybral sa kázať, učiť a liečiť ľudí. Oznamoval príchod vlády Božej a zvestoval potrebu kajať sa z hriechov a veriť dobrým správam z Božieho kráľovstva. Keď mal tridsať rokov, rímske úrady ho uväznili, mučili a odsúdili na smrť ukrižovaním. Po troch dňoch vstal z mŕtvych a v priebehu štyridsiatich dní sa

zjavil trom veriacim ženám a niekoľkokrát aj svojim učeníkom. Potom sa vrátil k svojmu Otcovi na nebesá. Kresťania preto veria, že Ježiš Kristus bol „Syn Boží“ a zároveň „Syn človeka“. Krucifix a kríž sa stali symbolmi trpiaceho Spasiteľa. Piatok a nedeľa – dni jeho ukrižovania a zmŕtvychvstania sa stali „svätými“ dňami. Texty kresťanského kánonu sú známe ako Biblia, ktorá obsahuje židovské posvätné knihy – Starý zákon a kresťanské posvätné knihy – Nový zákon. Kresťanská cirkev slávi ako sviatky hlavné udalosti z Ježišovho života: Advent, Vianoce, Pôst, Veľkú noc, Nanebovstúpenie a Svätodušné sviatky.⁹

Alimentárne tabu sa v kresťanstve prejavuje formou pôstov. V prvých dobách sa zachovávali prísne medzi všetkými kresťanmi bez rozdielov. Bol to predovšetkým pôst na výročie Ježišovej smrti, teda na Veľký piatok. Tento pôst, ktorý trval pôvodne 40 hodín, počas ktorých ležalo telo Pána v hrobe, sa postupne predlžil na 40 dní, na pamiatku obdobia, ktoré Ježiš strávil na púšti a postil sa. Tento štyridsaťdňový pôst – „quadregesima“, bol zavedený už v apoštolskej dobe. V tomto dlhom pôste jedli veriaci iba večer, a to len ovocie, zeleninu a chlieb. Po celý čas bolo zakázané konzumovanie mäsa i potravín, ktoré pochádzajú od teplokrvných zvierat, teda aj mlieko, syr alebo vajcia. Prísny pôst bol zavedený aj v čase pred Vianocami – v „advente“ a v čase „suchých dní“. Tie sa tak nazývali práve preto, že sa počas nich jedol len suchý chlieb, prípadne ovocie. „Suché dni“ sa svätili počiatkom každého štvrtroka, a to po sv. Lucii v decembri, po prvej jarnej pôstnej nedeli na jar, po Svätodušnom sviatku v lete a na jeseň po sviatku Povýšenia kríža. Ďalej sa dodržiavali prísne pôsty nazývané „vigílie“ pred Narodením Pána, pred Zjavením Pána, na Bielu sobotu a v sobotu svätodušnú. Okrem toho boli cirkvou zavedené aj pôsty jednodenné, ale pravidelne sa opakujúce každý týždeň v stredu a piatok, neskôr aj v sobotu. Uvedené pôsty mali trojaký charakter: 1. pôst ujmy – „jejunium naturale“, kedy sa veriaci mohol najesť len raz denne, 2. pôst zdržanlivosti – „jejunium semiplenum“, kedy sa zakazuje konzumovať mäso teplokrvných zvierat a mäsité polievky, ale nie sú už zakázané iné živočíšne potraviny a 3. pôst úplný – „jejunium plenum“, ktorý platil pre Popolcovú stredu, pre piatky a soboty v 40 dňovom pôste pred Veľkou nocou, pre „suché dni“ a pre niektoré „vigílie“. Pôsty bývali také prísne, že sa v pôstnom období používal iný riad na varenie a jedenie. Varilo sa v hlinených hrncoch a kovové lyžice sa zamieňali za drevené. Počas pôstnej doby sa mastilo len rastlinnými olejmi.¹⁰

Keď došlo k rozdeleniu kresťanskej cirkvi na východnú ortodoxnú a západnú rímskokatolícku, došlo aj k modifikácii ponímania pôstov.

Východná ortodoxná cirkev v podstate zachováva pôvodné pôstne ustanovenia dodnes. Jej prísnosť ide tak ďaleko, že ani olivový olej nie je vhodný pre veľké pôsty, pretože sa kedysi lisoval cez žalúdok zvierat a bol teda nečistý. Okrem toho bol považovaný za afrodisiakum a aj z týchto dôvodov bolo jeho požívanie nevhodné, pretože v pôste sa majú ľudia zriecť pohlavného života. Náboženský symbolizmus v strave je vo východnej cirkvi silný aj v charaktere ďalších jedál. Vo štvrtok pred Veľkou nocou sa zabíjajú jahňatá a farbía sa vajíčka na červeno, čo symbolizuje Kristovu nevinnú obeť a krv. Rozbitie vajíčka ráno na Vzkriesenie symbolizuje zasa otvorenie Kristovho hrobu. Na Veľký piatok sa varí šošovicová polievka ako symbol slz Panny Márie. Na Vzkriesenie sa zvykne piecť rituálny oltárny chlieb „prosfora“, pripravený bez mlieka, cukru a vajícok, len z múky a vody. Centrálna časť jeho výzdoby predstavuje jahniatko – symbol nevinnosti Ježiša a ďalej je tam zobrazená svätá Mária a anjeli. Dve prosfory sa ukladajú na oltár ako obetiny, jedna za rodinu a priateľov, ktorým sa tým vyprosuje zdravie a jedna za mŕtvych, ktorým sa tým vyprosuje pokoj.¹¹

U rímskych katolíkov boli postupne pôsty zmierňované a skracované a od roku 1966 sa považuje za najväčší pôst Veľký piatok ako symbol spomienky na ukrižovanie Krista. V lu-

dovom prostredí sa však zachováva ešte značný počet pôvodných pôstnych príležitostí, napr.: štedrovečerná večera, Popolcová streda, Veľký piatok, Biela sobota, ako i každý piatok v týždni. Od pôstov úplne odstúpili protestanti, hoci Luther i Kalvín pôsty odporúčali.¹²

Islam

vyrástol z rovnakého duchovného základu ako judaizmus a kresťanstvo. Arabské slovo „islam“ je odvodené z kmeňa, ktorý znamená oddanosť a odovzdanosť. Pôvod islamu siaha k prorokovi Mohamedovi, ktorý sa narodil v arabskej Mekke okolo roku 571 n.l. Ako štyridsaťročný mal zjavenie, ktoré ho nabádalo, aby odsúdil pohanstvo a polyteizmus v Mekke a hlásal existenciu jediného Boha, Alaha. V prvých rokoch mal iba niekoľko nasledovníkov. Krátko po jeho smrti zostavili z jeho zjavení, ktoré sa zachovali v ústnej i v písomnej podobe, Korán – čítanie. Moslimovia veria, že Korán je neomylné Slovo božie, zoslané z nebies. Hneď po Koráne sú najdôležitejšie Hadisy – tradície, záznamy o živote a skutkoch Mohameda a prvých moslimských spoločenstvách. Obsahujú Sunnu – príklad proroka, ktorú musia dodržiavať všetci moslimovia. Z Koránu a Sunny sa vytvorila Šhari'á – zákon, súbor predpisov, týkajúcich sa spôsobu života a správania. Predpisy sa dotýkajú náboženského aj spoločenského správania, ako sú modlitby, dobročinnosť, pôsty, púte, cudzoložstvo, sobáš, rozvod, dedičstvo, jedlo a pitie, úžerníctvo a otroctvo. V Šhari'á je rozpracovaný každý detail ľudskej činnosti tak podrobne, ako v nijakom právnom systéme na svete, od zakazovania zločinu až po používanie špáradla, od spravovania štátu až po najintímnejšie záležitosti týkajúce sa rodinného života. Moslimovia nerozlišujú medzi osobným a spoločným, náboženským a svetským, duchovným a materiálnym. Moslimovia veria predovšetkým v Stvoriteľa, ktorý prestupuje všetko na zemi a ľudia sa podieľajú na jeho tvorivej činnosti ako jeho zástupcovia. Náboženské reguly sú usmerňované piatimi piliermi islamu, ktoré sú: viera, modlitba, dobročinnosť, pôsty a púť do Mekky.¹³

Najväčší pôstom je „ramadán“, ktorý je deviatym lunárnym mesiacom roka. Počas tohto mesiaca nesmú moslimovia jesť ani piť, ani fajčiť, ani sa pohlavne stykať v čase od úsvitu do západu slnka. Keďže „ramadán“ niekedy pripadne aj na letné horúce obdobie, je to tvrdá skúška veriacich. Od pôstu sú oslobodení starí ľudia, ťažko chorí, tehotné a kojace ženy, menštruujúce ženy, cestujúci, ktorí sú na ceste viac ako tri dni a individuálne prípady pri ťažkej práci. Po západe slnka sa smie jesť a piť a oslavovať celú noc. Pre moslimský svet sú v tomto čase typické nočné hostiny. Ďalším pôstnym dňom je ešte desiaty deň mesiaca „muharram“, je však dobrovoľný. Aj pôsty každý pondelok a štvrtok, ako aj 13., 14., a 15. každého mesiaca, dodržiavajú len striktní moslimovia. Podobne ako Židia, aj moslimovia dodržiavajú tabu pri konzumácii istých potravín. Majú zakázané jesť bravčové mäso a krv a nesmú konzumovať nijaké zdochnuté zviera. Nesmú jesť aj niektoré druhy vtákov a mäso domácich somárov. Zvieratá na konzumovanie musia byť rituálne zabitú so slovami: „Allah akbar“. Zakázaná je aj konzumácia alkoholických nápojov a porušenie tohto tabu sa prísne trestá. Za nečistú sa pokladá aj ľavá ruka, preto je nariadené jesť výhradne rukou pravou.¹⁴

Určité alimentárne tabu je obsiahnuté v každom veľkom svetovom náboženstve. Väčšinou je zakotvené už v pôvodných náboženských textoch a kánonoch, napr. v Starom zákone, čím máva i viactisícročnú tradíciu. Tabu sa väčšinou vzťahuje na zákaz konzumovania určitých potravín všeobecne, na zákaz určitých potravín v časove vymedzenom období, na určenie, kedy sa smie počas dňa jesť, na spôsoby prípravy rituálne čistej stravy a na termíny a dĺžku trvania pôstov. Dietetické predpisy v jednotlivých náboženstvách majú rôzny pôvod. Vo väčšine prípadov bolo nezjedené jedlo a určité formy askézy považované za obet Bohu, čím si ľudia chcú zabezpečiť jeho náklonnosť. Avšak stravou sa dajú symbolizovať aj

dejinné udalosti (napr. u Židov), čím nadobúda ďalšiu symbolickú hodnotu. Vela stravovacích prohibícií sa dotýka konzumácie mäsa a krvi, pričom pôvodne významnú úlohu hrali aj ekologické faktory, pretože v teplých oblastiach sa napr. bravčové mäso rýchlo kazí a napáda ho parazit, ktorý spôsobuje jeho chorobu a je teda pre človeka „nečisté“. Mnoho zákazov a príkazov má teda aj racionálne pozadie. Vysvetlenie pôvodu alimentárnych tabu je preto zložitá úloha. Zdá sa, že sa na nich podieľali viaceré faktory: ekologické, zdravotné, politické i ekonomické, ktoré vytvorili tradičné kultúrne modely, ktoré sa pre veriacich jednotlivých náboženstiev stali záväznou normou. Táto norma pretrvala až do súčasnosti a výrazne ovplyvňuje charakter stravovania obrovského množstva ľudí na celej Zemi.

POZNÁMKY

- 1 KÖESTLIN, K.: Taboo and Preference: Cultur Construckt and Reality. In: Food in Perspective. John Donald Publishers Ltd. Edinburgh 1981, s. 165-177; Sociální a kulturní antropologie. Slon, Praha 1993, s. 121-122.
- 2 ROGERS, A.: Lidé a kultury. Velká geografická encyklopedie světa. Nakladatelský dům OP, 1994, s. 30-31; ALLAN, J., BUTTERWORTH, J., LANGLEYOVÁ, L.: Viery a vyznania. Slovart, Bratislava 1994, s.11.
- 3 FIELDHOUSE, P.: Food and Nutrition: Customs and Culture. Mackays of Chatham Ltd., Kent 1986, s. 109-160.
- 4 ALLAN, J.: c. d., s. 20-25.
- 5 KATONA-APTE, K.: Dietary Aspects of Acculturation: Meals, Feasts and Fasts in a Minority Community in South Asia. In: The Anthropology of Food and Food Habits. Mouton Publishers, Paris 1975, s. 315-326.
- 6 FIELDHOUSE, P.: c. d., s. 109-160; ALLAN, J.: c. d., s. 26-31.
- 7 FIELDHOUSE, P.: c. d., s. 109-160; ALLAN, J.: c. d., s. 48-53.
- 8 BERMAN, L. A.: Vegetarianismus and the Yewish Tradition. Ktov Publisher, New York 1982, s. 46-91; STOLIČNÁ, R.: Tradičné židovské sviatky a ich charakter v bratislavskom prostredí. Slov. Národop. 40, 1992, s. 454-465.
- 9 ALLAN, J.: c. d., s. 54-5.
- 10 ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, M.: Česká strava lidová. Vydavatelství družstevní práce. Praha 1945, s. 321-329.
- 11 BARER, I. – STEIN, T.: You eat what you are. Maclelland and Stewart. Toronto 1979, s. 205-237.
- 12 FIELDHOUSE, P.: c. d., s. 109-160.
- 13 ALLAN, J.: c. d., s. 60-65.
- 14 DIENER, P.-ROBKIN, E. F.: Ecology, Evolution and Search for Cultural Origins. Current Anthropology, 19, 1978, s. 493-540.

DIETARY TABOOS IN WORLD RELIGIOUS SYSTEMS

Summary

Certain dietary taboos, which are normative for the faithful, exist in all the important world religious systems.

Hinduism is the oldest world religion. Its followers are divided into castes, and this system of division of society is also reflected in diet. There is a complicated system which determines who can give food to whom and who can eat with whom. Orthodox Hindus, especially priests (brahmins) are vegetarians and many of them do not eat even eggs. A strict taboo applies to the consumption of meat from cattle, because the cow is a sacred animal to the Hindus. Meat from the ass, salted pork, onion, garlic, mushrooms and beetroot are also forbidden foods. However usually only members of the higher castes observe this taboo. In India there are also fasts with

special dietary systems, which vary according to caste, family, age, sex and degree of orthodoxy. A person who fasts more frequently need not fast as strictly as one who fasts only occasionally. Some fasts, for example „amavasi“ (the first day of the month) and „ekadari“ (the 11th day of each lunar month) are usual for every Hindu. In a fast, people especially attempt not to eat rice.

Buddhism – The roots of the religion reach back to the 6th century BC. Believing monks and lay people endeavour to avoid five things: causing pain to living beings, taking what does not belong to them, sexual immorality, fraud and use of drugs or alcohol. For this reason Buddhists do not eat meat or drink alcohol. During religious festivals, monks especially observe an even stricter taboo. After lunch they do not consume anything apart from tea, and on these days they do not indulge in entertainment or beautification of their bodies.

Judaism – the religion of the Jews, a faith deriving from the book of the Torah. Apart from religion, the Torah also established regulations concerning dietary taboos and commands. These divided animals into ritually clean and unclean. The meat of the pig, horse, ass, rabbit and here are taboo. Among fish, the sturgeon, eel and shark may not be eaten. Vegetables, fruit and eggs are regarded as „parve“ – always clean. In the Jewish kitchen, milk and meat dishes must be kept strictly separate. They cannot be combined with each other. Animals intended for food are slaughtered under strict supervision, as are the preparation of other foods, for example unleavened „macesy“ (bread) for the feast of „Pesach“, the production of wine and others. These foods are said to be „kosher“. The only Jewish festival for which the Torah prescribes a complete 24 hour fast is that of „Jom Kipur“.

Christianity, which derives its name from Jesus Christ, is directed by the laws written in the Bible. Dietary taboos appear in the form of fasts, which in early centuries were strictly observed by all Christians. This especially concerned the fast associated with the anniversary of Christ's death on Good Friday. This fast of Lent originally lasted 40 hours, and was gradually extended to the 40 days before Easter. A strict fast was also introduced in Advent before Christmas, and during the so-called vigils and dry days. During these fasts Christians were forbidden to consume meat and food from warm blooded animals, that is also milk, cheese and eggs. The Church also introduced one day fasts, repeated every week on Friday, Wednesday and later also on Saturday. When Christianity divided into the Eastern Orthodox and Roman Catholic Churches, there was also a modification in the understanding of fasts. The Orthodox Church basically preserved the original rules of fasting, and is very strict in maintaining them. Among Roman Catholics, the fasts were gradually moderated and shortened, and since 1966, Good Friday has been considered the greatest fast. The Protestants abandoned fasts completely.

Islam originates from the Prophet Muhammad, who was born at Mecca in Arabia about 571 AD. The believing Moslem is directed by the Koran, which has five basic pillars: faith, prayer, good deeds, fasting and pilgrimage to Mecca. The greatest fast is „Ramadan“ – the ninth lunar month, during which Moslems cannot eat, drink or have sexual intercourse in the time from the rising to the setting of the Sun. Other fasts are only voluntary. A dietary taboo generally applies to the eating of pork, blood, some birds and domestic asses. Consumption of alcoholic drinks is also forbidden. Islam commands eating only with the right hand, since the left hand is considered unclean.

Some dietary taboos are included in every great world religion. The majority are anchored in the original religious texts and laws, so that they have a tradition of thousands of years. Explaining the origin of such taboos is thus a complicated task. Probably various factors were involved: ecological, health, political and economic. These created the traditional cultural models, which became the binding norm for followers of the individual religions.

Vydáva Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r.o.

Ročník 44, 1996, číslo 3
Vychádza štvrťročne

Hlavný redaktor:
Doc. PhDr. Milan Leščák, CSc.

Výkonná redaktorka:
PhDr. Zora Vanovičová

Redakčná rada: PhDr. Stanislav Brouček, CSc., Doc. Lubica Droppová, CSc., PhDr. Božena Filová, CSc., PhDr. Milan Kiripolský, PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhDr. Eva Krekovičová, CSc., PhDr. Jan Krist, PhDr. Martin Mešša, PhDr. Ján Mjartan, DrSc., PhDr. Magdaléna Paríková, CSc., Prof. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Zora Rusnáková, CSc., PhDr. Peter Salner, CSc., PhDr. Miroslav Válka.

Adresa redakcie: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava
Registr. č. 7091

Cena 39,- Sk (jednotlivé číslo), celoročné predplatné 156,- Sk
Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma Slovak Academic Press,
spol. s r. o. P.O. BOX 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly Review of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 44, 1996, Number 3

Editors: Milan Leščák, Zora Vanovičová

Address of Editor: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slovakia

Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P.O. BOX 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava,
Slovakia and Slovart, A.C., odd. časopisov, Jakubovo nám. 12, 811 09 Bratislava

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'ethnologie de l'Académie slovaque des sciences

Année 44, 1996, No 3

Rédacteurs: Milan Leščák, Zora Vanovičová

Adresse de la rédaction: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slovaquie

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 44, 1996, Nr. 3

Redakteure: Milan Leščák, Zora Vanovičová

Redaktion: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slowakei

SLOVENSKÝ NÁRODOPIIS

ISSN 1335-1303

MIČ 49 616

SAP
SLOVENSKÝ
NÁRODOPIIS
